CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Hooge en Lage Mierde

Provincie
Noord-Brabant

juni 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H.van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1,
5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf 6

Werkwijze en criteria 7

1. Situering der gemeente 10

2. Bodemgesteldheid 11

3. Grondgebruik 12

4. Infrastructuur 13

5. Ontwikkeling van de nederzettingen 14

6. Stedebouwkundige typologie 16

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen 17

8. Objectgegevens 20

9. Literatuur 36

Kaart (bijlage)

WOORD VOORAF

Dit rapport over Hooge en Lage Mierde maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1990 door
mevr. drs. M.J.P. Vaessen.

's-Hertogenbosch, april 1991.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987. Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de his-

torische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.
Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.
Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1 Ligging

De gemeente Hooge en Lage Mierde ligt in de provincie Noord-Brabant in het MIP-inventarisatiegebied Kempenland. Buiten de kerkdorpen Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel omvat de gemeente de voormalige gehuchten Mispeleind, Braakhoek, De Hoeven, Heggeneind, Kuilenrode, Vooreind, Vloeieind en Wellenseind.
De gemeente beslaat 4.708 hectare en telt 3.840 inwoners (gegevens op 01-01-1988).
De begrenzing van de gemeente is geheel kunstmatig. Hooge- en Lage Mierde grenst in het noorden aan Hilvarenbeek, deze grens kent een rechtlijnig verloop door bos en heide van het landgoed De Utrecht. In het oosten grenst de gemeente aan Bladel en Netersel, deze grens kent een rechtlijnig verloop door bouwland. Dit geldt ook voor de zuidgrens met de gemeente Reusel. De westgrens is landsgrens met België en begrenst aan de Nederlandse kant het landgoed De Utrecht.

1.2 Ontwikkeling

De vroegste vermeldingen van de nederzettingen stammen uit de middeleeuwen, zo is er rond 1200 sprake van een hoeve onder Mierde (Myrtha). Dat bewoning van deze gebieden veel ouder moet zijn blijkt uit prehistorische vondsten. Een aantal daarvan, onder andere resten van een grafheuvel uit de bronstijd en overblijfselen van een vuursteenatelier uit het Mesolithicum behoren tot de rijksmonumenten.
Het klooster van St. Truiden in België bezat in de middeleeuwen landerijen rond Hooge Mierde. Dit bezit ging rond 1150 over aan het pas gestichte klooster van Averbode. Deze abdij verwierf aan het eind van de twaalfde eeuw het patronaat (dwz. het recht een pastoor voor de parochie voor te dragen) van de parochie Hooge en Lage Mierde. Zowel het klooster van Averbode als dat van Postel vergrootten hun belangen in Hooge en Lage Mierde gedurende de dertiende eeuw: de abdij van Averbode kreeg in 1212 van Diederik, heer van Altena zijn gehele tienden in Hoge en Lage Mierde, het klooster te Postel kreeg in 1223 grond in Mierde van dezelfde heer. Uit die tijd stamt waarschijnlijk ook de verdeling van Mierde in Hooge- en Lage Mierde.
Hulsel werd reeds in 710 genoemd, de parochie St. Clemens te Hulsel dateert uit ca. 900. In de achttiende eeuw behoorde Hulsel tot de Acht Zaligheden (zie hiervoor de regiobeschrijving Kempenland).
De grens van de huidige gemeente is gelijk aan de midden-negentiende eeuwse grens welke overeenkomt met de schepenbank van voor 1795. Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel hebben tot 1811 elk een eigen dorpsbestuur gehad waarbij van een grote mate van samenwerking sprake was. Vanaf 1811 vormen de drie kerkdorpen één gemeente. Zij hebben wel elk afzonderlijk hun eigen agrarische karakter behouden.
Grensgeschillen deden zich in de achttiende en vroege negentiende eeuw voor met de gemeente Arendonk, in 1826 werd de definitieve grens bepaald die tot op heden gehandhaafd is.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

De bodem van Kempenland behoort tot de noordelijke flank van het Kempisch plateau van België. Dit gebied bevat veel heide en stuifzand.
In de gemeente Hooge- en Lage Mierde bestaat de grond vooral uit zand, dekzand afgezet tijdens de laatste ijstijd van het Pleistoceen en uit het Holoceen zwak lemig zand in de beekdalen alsmede stuifzand op de heide.
De locale zandruggen worden doorsneden door vooral noord - zuid stromende waterlopen.
In het zuiden van de gemeente overheersen natte heide, venen en vennen (zoals De Flaas, Het Goor, De Rijt en het Zwartven).

2.2 Hoogte en afwatering

De afwatering vind in noordwestelijke richting plaats, door middel van een groot aantal beken en riviertjes behorend tot het stroomstelsel van de Dommel. Voor Hooge- en Lage Mierde zijn dit onder andere de Reusel en de Raamsloop.
Rond 1850 verkeerde de afwatering in een slechte staat. De dekzandrug, lopende van Lage Mierde tot Son, vormde een grote belemmering voor de afwatering van Beerze en Reusel. Hierdoor traden deze beken regelmatig buiten hun oevers. De toestand verslechterde toen men in de negentiende eeuw begon met het ontginnen van woeste grond omdat de hoeveelheid af te voeren water daarmee nog toenam.
In 1863 werd het "waterschap van de rivier de Dommel en de zich daarin ontlastende riviertjes" opgericht. Door een aantal nieuwe waterstaatstechnische mogelijkheden kon de afwatering verbeterd worden. Vooral vanaf 1900 werden rivierbeddingen verbreed, oevers versterkt en beeklopen genormaliseerd. Het waterschap werd in 1922 uitgebreid. Tegenwoordig behoort de gemeente nog steeds tot bovengenoemd waterschap.
Binnen de gemeente doen zich geen grote hoogteverschillen voor, er is een kleine stijging van oost naar west. Nabij de grens met Bladel is de hoogte 25,5 meter +NAP, de kern van Hooge Mierde ligt op 29,8 meter +NAP en de heide in het westen van de gemeente heeft een hoogte van ongeveer 30 meter +NAP.

3. Grondgebruik

Van oudsher is de beschikbare grond voor de landbouw gebruikt. De oudste bouwlanden waren open akkercomplexen, aangelegd op de dekzandgordels langs de beekdalen in de direkte omgeving van de nederzettingen. Kleinere akkers lagen verspreid over het dekzandplateau, op enige afstand van de nederzettingen. Op de zandgronden vond vooral de verbouw van rogge, boekweit en haver plaats. De beekdalen werden gebruikt als weide en hooiland.
Op de heide werd op beperkte schaal turf gestoken.
Het kleinschalige gemengd bedrijf, waarbij de veeteelt in dienst van de akkerbouw stond (het vee was vooral van belang voor de mestproduktie), was vooral gericht op voedselgewassen. Dit overheerste ook in de eerste helft van de negentiende eeuw nog.
In het midden van de negentiende eeuw ontstond een crisis in de landbouw door grootschalige invoer van Russisch graan. Toen zich aan het eind van de negentiende eeuw opnieuw een crisis voordeed, ditmaal als gevolg van de invoer van Amerikaans graan, bleek de noodzaak om landbouw op de zandgronden anders aan te pakken duidelijk.
Er ontstonden landbouwcoöperaties en de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond (NCB) werd opgericht. Deze organisatie stimuleerde een betere bedrijfsvoering in de agrarische sector.
Tevens vond een verschuiving plaats waarbij de nadruk van landbouw op veeteelt kwam te liggen. Op veel plaatsen verrezen varkens- en kippenhouderijen.
Een ingrijpende wijziging die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw plaats vond was de ontginning van heidegrond. Binnen de gemeente Hooge- en Lage Mierde gebeurden deze heide ontginningen vanaf 1899 in opdracht van levensverzekeringsmaatschappij De Utrecht. Deze maatschappij kocht 700 hectare grond in de gemeenten Hilvarenbeek en Hooge en Lage Mierde. De Nederlandse Heidemaatschappij kreeg vervolgens opdracht dit stuk grond in cultuur te brengen. De Utrecht had verschillende beweegredenen om dit ontginningsproject uit te voeren. Het werd als een beleggingsproject gezien, tevens wilden ze een bijdrage leveren aan de welvaart binnen het arme agrarisch gebied. Een laatste overweging was het natuurschoon te bevorderen. De eerste ontginningen vonden plaats in het westelijk deel van de gemeente tegen de grens met België. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw werden de ontginningen nog voortgezet waardoor het landgoed De Utrecht nu in totaal 2.600 hectare beslaat. Het grootste gedeelte daarvan ligt in de gemeente Hilvarenbeek.
Tot 1900 vond vooral bosaanplant plaats, daarna werd op grote schaal grond geschikt gemaakt voor de landbouw. Een keerpunt ontstond rond 1920 toen men op grote schaal gebruik ging maken van de mogelijkheid kunstmest toe te passen. De woeste grond kon gemakkelijker geschikt gemaakt worden voor landbouwdoeleinden, ontginningen breidden zich vooral uit in het westen van de gemeente. Vanaf 1922 werden kleine stukjes heidegrond per opbod verkocht aan particulieren (bijvoorbeeld aan de Lottersestraat en Twisselt). De belangstelling hiervoor was gering, de boeren hadden weinig vertrouwen in de mogelijkheden om heidegrond in cultuur te brengen. In de jaren dertig vond uitbreiding van het cultuurlandschap plaats in het kader van werkverschaffingsprojekten (dit gebeurde onder andere in de gebieden Kailakkers en Leemskuilen). De laatste grote ontginningen vonden plaats op de Arendonkse heide en dateren van vlak na de Tweede Wereldoorlog.
Het heidegebied dat eeuwenlang ongewijzigd is gebleven is in vijftig jaar tijd nagenoeg verdwenen door het in cultuur te brengen of te bebossen. Dit is hoofdzakelijk volgens rechtlijnige patronen gebeurd.
De oorspronkelijke verkaveling bestond uit stroken in de beekdalen. De oudste verkavelde akkercomplexen bestonden rondom Hooge Mierde (bijv. Twisselt), Braakhoek en Verloren Kant. Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel hadden aanvankelijk elk hun eigen akkercomplexen, deze werden van elkaar gescheiden door beemden van de Reusel en de Stroom.
De verkaveling heeft tot 1940 weinig verandering ondergaan, voor zover het de stroken aan de beekdalen en de grond op Kailakkers betreft. De overige landbouwgronden waren rond 1900 in onregelmatige blokken verkaveld. Deze situatie bleef gehandhaafd tot na de Tweede Wereldoorlog. In de jaren zestig en zeventig vond ruilverkaveling plaats. Deze had een behoorlijke schaalvergroting van de landbouwcomplexen tot gevolg. Het besloten karakter van het landschap veranderde door het verdwijnen van houtsingels en -wallen.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Het oorspronkelijke wegenpatroon concentreerde zich in de oostzijde van de gemeente en bestond geheel uit zandwegen. Slechts enkele paden liepen van de dorpskernen uit westwaarts het heidegebied in.
In de negentiende eeuw was de weg van Hooge Mierde over De Twisselt naar Lage Mierde en verder noordwaarts naar Hilvarenbeek een belangrijke verbinding. Deze weg had ter hoogte van Lage Mierde een aftakking die via Vloeieind naar Hulsel liep. Overigens werd het wegenpatroon nauwelijks uitgebreid. Ook in de toestand van de wegen kwam weinig verandering. Aan het einde van de negentiende- en begin van de twintigste eeuw werd het rechthoekige wegenpatroon in het heidegebied systematisch uitgebreid om de nieuw ontgonnen gebieden toegankelijk te maken. Het wegennet bleef beperkt tot zandwegen. De begaanbaarheid was gedurende lange periodes van het jaar slecht.
In 1881 was sprake van de eerste verharding van een weg binnen de gemeente. Hiermee moest de regionale verbinding van Reusel naar Hilvarenbeek en Tilburg verbeterd worden. Pas in 1891 werd dit plan gerealiseerd, de weg werd verhard met kinderkopjes. Na 1940 werd de weg geschikt gemaakt voor doorgaand verkeer.
In 1921 vond een provisorische verharding van de Kerkstraat plaats met puin. In 1935 werd deze verharding doorgetrokken tot de helft van de Hoogstraat en Smitsstraat.
In het kader van werkverschaffingsprojecten vonden in de jaren dertig verbeteringen van de infrastructuur plaats. Het wegenpatroon werd nauwelijks uitgebreid, wel werd de kwaliteit ervan verbeterd.
De overige wegen werden pas na de Tweede Wereldoorlog verhard.
4.2 Tram- en Spoorwegen
In 1907 werd de tramlijn van Tilburg naar Hilvarenbeek en Esbeek in gebruik genomen. Deze lijn volgde het bestaande wegenpatroon en had ook in de gemeente Hooge- en Lage Mierde een station. In 1909 werd deze lijn verlengd tot aan de Belgische grens vanwaar men over kon stappen op de tram naar Turnhout.
Toen in de loop van de twintigste eeuw auto en bus efficiënter bleken voor het vervoer van personen en goederen werden tramlijnen opgeheven. Het traject Tilburg-Belgische grens raakte in onbruik en werd in 1935 opgebroken.

4.3 Waterwegen

Kleine riviertjes zoals de Reusel en de Raamsloop zijn slechts van belang in verband met de afwatering.
Als gevolg van het ontbreken van industrie en handelscentra van betekenis zijn nooit waterwegen aangelegd.

4.4 Militaire infrastructuur

In de gemeente is geen militaire infrastructuur aangelegd.

4.5 Dijken en kaden

In de gemeente zijn geen dijken en kaden van betekenis aangelegd.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

Over het algemeen geldt dat het gebied vanaf de middeleeuwen (500-1000 na Chr.) continu bewoond is geweest. Kleine nederzettingen ontstonden op de meest geschikte plekken zoals de hogere en drogere delen in het landschap, vooral dekzandruggen langs de riviertjes. Daarna vestigde men zich in de lagere beekdalen en op de drassigere broekgronden, als laatste werden de onvruchtbare heidegronden in gebruik genomen.

5.1 Hooge Mierde

Hooge Mierde is op droge stukken in het landschap ontstaan. De oorsprong van de nederzetting ligt in een domein, een grote hoeve van een heer met omringende bijgebouwen van werklieden op een uitgestrekt landgoed. De hoofdhoeve en bijgebouwen vormden de kern van de nederzetting. Voor Hooge Mierde was deze kern waarschijnlijk in de buurt van Kuilenrode gelegen. Verder van de hoofdhoeve af lagen een aantal kleinere hoeven, hier betaalde men pacht aan de heer. Uit dergelijke groepen van kleinere hoeves (tenures) groeiden in de middeleeuwen nieuwe zelfstandige nederzettingen. Dit is mogelijk het geval geweest bij De Twisselt, De Stad en Hoogstraat (deze laatste twee zijn nu opgenomen in de bebouwing van Hooge Mierde).
Aan het einde van de middeleeuwen werden nieuwe straten toegevoegd en ontstond lintbebouwing, bijvoorbeeld aan de Smitsstraat en Kerkstraat.
Tussen 1500 en 1900 deden zich nauwelijks veranderingen in het dorpsleven en de dorpsstructuur voor. Het gebied met een dicht net van paadjes en begroeiing vormde een besloten woongemeenschap, dit in tegenstelling tot de weidse vlakte van het omringende heidegebied.
Aan het eind van de achttiende eeuw vonden binnen de gemeente kleine economische ontwikkelingen plaats. Er ontstonden drie bierbrouwerijen in Hooge Mierde, in 1870 werd de laatste daarvan gesloten. Ook van een molen en tabaksindustrie die in de negentiende eeuw wel aanwezig zijn geweest is nauwelijks iets over. Van de in 1911 gestichtte sigarenfabriek is het pand blijven bestaan.
Voor de bebouwing had dit slechts geringe uitbreiding tot gevolg. Deze beperkte zich tot verdichting van reeds bestaande bebouwing in de dorpskernen en (op kleine schaal) uitbreiding aan de lintwegen naar buiten toe.
Van het grote aantal herbergen, onder andere De Luther, De Heibloem en de Bijenkorf zijn slechts de namen bewaard gebleven. De oorspronkelijke bebouwing is verdwenen.
In 1896 ontstond in Hooge Mierde een afdeling van de Boerenbond. Dit had tot gevolg dat in 1897 de coöperatieve boterfabriek "Myrtha" werd opgericht. Aanvankelijk was de boterfabriek in een gehuurd pand gehuisvest. Dit bleek al snel te klein en een jaar later ging men over tot de bouw van een eigen fabriek op het grondgebied van de kerk, aan de Torendreef. In de eerste helft van de twintigste eeuw heeft het pand nog dienst gedaan als pakhuis van de NCB, nu is het gesloopt.
De dorpsbebouwing is tot de Tweede Wereldoorlog weinig uitgebreid. Pas na 1950 vond op kleine schaal nieuwbouw en aanleg van nieuwe wegen plaats.

5.2 Lage Mierde

Lage Mierde is in de zevende eeuw op een smalle dekzandrug (doorlopend tot Wellenseind) ontstaan aan de Raamsloop. De oorspronkelijke nederzetting Lage Mierde is een voorbeeld van een akkerdorp. In het Dorpsplein is de oorspronkelijk Plaatse nog herkenbaar. Om deze Plaatse stond een aantal boerderijen.
Na 1500 werden grote parochies opgesplitst. Hiermee ontstond een tweede generatie kerkdorpen. Dit gebeurde ook voor Lage Mierde, tot 1520 nog een geheel met Hooge Mierde, vanaf die tijd echter een zelfstandige parochie.
De ontwikkeling van Lage Mierde kent veel overeenkomst met de ontwikkeling van Hooge Mierde. De nederzetting bleef agrarisch, tot in de negentiende eeuw vonden in de structuur van het dorp weinig veranderingen plaats.
In de dorpskom ontstond kleine nijverheid bestaande uit onder andere een bierbrouwerij en een sigarenfabriek die in 1895 werd gebouwd. Dit had geen gevolgen voor de structuur van Lage Mierde.

5.3 Hulsel

Hulsel is in de zevende eeuw ontstaan. De oorspronkelijke nederzetting is een voorbeeld van een akkerdorp met plaatse. Tot in de negentiende eeuw is deze structuur nauwelijks aangetast.
Hoewel Hulsel een zelfstandige parochie was is het tot in de negentiende eeuw niet meer gegroeid dan de omringende

gehuchten. De oorspronkelijke structuur bleef daarbij zichtbaar. Uitbreidingen vanaf het einde van de negentiende eeuw hebben hier verandering in aangebracht.

5.4 Overige gehuchten

Vloeieind bij Lage Mierde was oorspronkelijk een klein akkerdorp met plaatse. Het gehucht heeft lang haar agrarische functie behouden. De oude structuur is bewaard gebleven, veel boerderijen zijn omgebouwd tot woonhuis. Door uitbreiding van de bebouwing van Lage Mierde kan Vloeiend nu als een uitloper van het dorp gezien worden.

5.5 Verspreide bebouwing

Buiten de drie kerkdorpen bevonden zich binnen de gemeente een groot aantal gehuchten. De meeste daarvan zijn nu nog herkenbaar als kleine concentraties boerderijen aan één van de lintwegen.
Van de Twisselt, tussen Hooge- en Lage Mierde in, heeft de bebouwing zich langs de lintwegen in beide richtingen uitgebreid. Het gehucht valt hierdoor nauwelijks nog op als zelfstandige nederzetting. Op een plattegrond is de driehoekige structuur van het oorspronkelijk akkerdorp nog duidelijk herkenbaar.
De Hoeven bij Hulsel was van oorsprong een hoeveakkerdorp, ontstaan als gevolg van schaalverkleining in de landbouw (als gevolg van armoede in de agrarische sector werden boerderijen die aanvankelijk bij een grote domeinhoeve hoorden zelfstandig).
Nu bestaat De Hoeven voornamelijk uit lintbebouwing.
Heikant bij Hulsel is een heidegehucht, in de zestiende of zeventiende eeuw ontstaan toen werkloze landarbeiders hun toevlucht zochten tot een stuk heidegrond.
Als gevolg van de negentiende eeuwse heideontginningen ontstonden nieuwe heidegehuchten. Binnen een regelmatig wegenpatroon werden enkele boerderijen gebouwd, dit gebeurde na 1870 vooral in het westen van de gemeente. Voorbeelden hiervan zijn op het landgoed De Utrecht aanwezig. Slechts kleine gedeelten werden door landbouw in beslag genomen.
Een aantal gehuchten zoals Vooreind en De Stad zijn door verdichting van lineaire bebouwing aan de kernen van het dichtstbijzijnde kerkdorp gegroeid.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie

Binnen de gemeente heeft van oudsher vooral lintbebouwing plaatsgevonden. Op een aantal plaatsen vond geringe komvorming plaats. In de negentiende eeuw volgden de uitbreidingen van de drie kerkdorpen vooral de bestaande structuur. Dit zette zich in de twintigste eeuw voort, de bebouwing binnen de dorpen verdichtte zich en lintbebouwing breidde zich uit waardoor een aantal gehuchten in de bebouwde kommen werd opgenomen.
Grootschaligere uitbreidingen vonden pas na 1950 plaats. Buiten de bestaande dorpsstructuren zijn woonwijken toegevoegd. De oorspronkelijke structuren zijn daarbij goed herkenbaar gebleven.
Op de gemeente Hooge en Lage Mierde is geen typologie volgens MIP-normen toegepast omdat zich in de periode 1850-1940 geen ingrijpende stedebouwkundige veranderingen hebben voorgedaan.

6.2 Gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde

In de gemeente Hooge- en Lage Mierde zijn geen gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde uit de periode 1850-1940 aanwezig.

6.3 "Waardevolle groepen" in het kader van de cultuurhistorische inventarisatie

Het betreft hier het voormalig gehucht Vloeiend, ten zuiden van Lage Mierde. Dit gebied, bestaande uit de Gijsestraat, Akkerstraat, Hoenderhoek en Vloeieind tot aan de Kempenbaan, heeft de structuur van voor 1850 behouden. De wegen zijn met kinderkopjes bestraat. De oorspronkelijke boerderijen zijn in veel gevallen gerestaureerd, de agrarische functie is vervangen door die van woonhuis. Het geheel ademt nog de sfeer van een negentiende eeuws agrarisch gehucht.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen.

7.1 Woonhuizen

Het aantal woonhuizen dat tussen 1850 en 1940 in de gemeente is gebouwd is beperkt. De kernen zijn in die tijd klein gebleven, daarbuiten bevindt zich vooral bebouwing met een agrarisch karakter.
Het oudste voorbeeld is Vloeiend 9, jaarankers in de gevel van dit pand wijzen op een bouwdatum in 1760.
Woonhuizen uit de periode 1850-1950 vinden we vooral in de kernen van Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel. Het zijn veelal vrijstaande dorpswoningen. Voorbeelden zijn Bernardusweg 1-3, Lage Mierde, een woonhuis uit ca 1870, opgetrokken in handgevormde baksteen en met een smalle houten kroonlijst onder zadeldak met Hollandse pannen en Mispeleind 1, een klein woonhuis uit ca. 1900.
Kerkweg 2, Hooge Mierde, is een woning uit ca. 1900. De decoratie van de gevel vertoont kenmerken van neo-renaissance.
Aan de verbindingswegen tussen de verschillende nederzettingen treffen we vooral vroeg twintigste eeuwse woningen aan. Voorbeelden daarvan zijn Hoogemierdseweg 13 uit 1912, Wilibrordlaan 27 te Hulsel en diverse woonhuizen aan de Cornelisstraat, vooral uit de jaren twintig.
Kloosterstraat 41, het woonhuis "Mispelbocht" is een typisch voorbeeld van het bouwen in de jaren dertig.
De arbeiderswoningen Vloeieind 16 dateren van rond de eeuwwisseling.
In het heideontginningsgebied "De Utrecht" is rond 1915 aan de Prins Hendriklaan 5 een boswachterswoning gebouwd.

7.2 Boerderijen

De oudste boerderijen in de gemeente zijn verbouwd tot woonhuis. Voorbeelden hiervan zijn Braakhoek 3 en 5, een groot complex bestaande uit een baksteen boerderij onder rieten schilddak en diverse bijgebouwen. In 1976 is het geheel gerestaureerd onder leiding van J. Bedaux. Aan de Kailakkers ligt een van oorsprong oude boerderij eveneens met bijgebouwen. Door de verandering van boerderij in woonfunctie is het pand sterk gewijzigd.
Het meest voorkomende type in deze streek is de langgevelboerderij. Het oudste voorbeeld is waarschijnlijk "De Luther", Luther 15, een bakstenen boerderij met rieten schilddak. In de gevel is het jaartal 1758 ingemetseld. Uit het eerste deel van de negentiende eeuw stammen Wellenseind 6 onder rieten schilddak en Neterselsedijk 16, met betimmerde topgevel en gepotdekseld bedrijfsgedeelte.
Voorbeelden uit de periode 1850-1940 vinden we verspreid over de gehele gemeente. Meest karakteristiek zijn de bakstenen boerderijen met een gepleisterde plint onder wolfdak. Dergelijke boerderijen zijn vooral aan de lintwegen tussen de afzonderlijke kernen gebouwd. Voorbeelden uit de negentiende eeuw zijn onder andere De Stad 16, Neterselsedijk 34a, Smidsstraat 7 en 9.
Vloeieind 20 stamt uit ca. 1900. Kerkstraat 1 is een voorbeeld uit ca. 1905, de boerderij heeft een mansardedak met muldenpannen. Van latere datum zijn Kruisdijk 3, uit ca. 1920 en Vooreind 18, opgetrokken in strengpersstein uit ca. 1915. Kuilenrode 9 dateert van 1924.
Ook kortgevelboerderijen zijn in de gemeente gebouwd. Het zijn dan vooral boerderijen op de pas ontgonnen heide en stammen uit het begin van de twintigste eeuw. Voorbeelden zijn te vinden aan de Kruisdijk (ongenummerd), een boerderij met de naam "Erica" in een gepleisterde band op de topgevel uit ca. 1920 en "Hoeve Heikant", gelegen aan de Neterselsedijk 22 uit dezelfde tijd. Het bedrijfsgedeelte bij laatstgenoemde boerderij is veel breder en steekt opzij van het woonhuis uit. Een ouder voorbeeld van een kortgevelboerderij is De Hoef 9, dit pand dateert uit de negentiende eeuw.
Andere types van boerderijen die minder voorkomen zijn krukboerderijen, zoals Vloeieind 8 uit de tweede helft van de negentiende eeuw en Mispeleind 3 uit ca. 1880, deze boerderij heeft een rieten dak met een dakvoet van pannen. Hoogstraat 2 dateert uit 1915.
De Gagel 9 is een woonhuis met Vlaamse schuur uit de tweede helft van deze eeuw.

7.3 Industriële en bedrijfsgebouwen

In de gemeente Hooge en Lage Mierde is nauwelijks sprake geweest van industrialisatie. Het enige restant van sigarenindustrie is het woonhuis aan de Draaiboom 1-3 in Hooge Mierde, met daarachter, haaks op het woonhuis staand, een hoog bakstenen bedrijfspand. Dit pand dateert uit het einde van de negentiende eeuw. Het geschilderde opschrift op de zijgevel "Jamaica Cigar Works" is nog net leesbaar.

7.4 Openbare gebouwen

Het voormalig gemeentehuis, Dorpsplein 13 in Lage Mierde bevindt zich tegenover het nieuwe gemeentehuis. Het is een eenlaags pand met middenrisaliet met topgevel. Het is in 1929 gebouwd.
Schoolstraat 13 in Hooge Mierde is nu een woonhuis. De hoge ramen, nu gedeeltelijk dichtgemetseld, wijzen op de vroegere bestemming van het pand als school. Het pand dateert van rond de eeuwwisseling.
Averbodelaan 1 is een schoolgebouw uit ca. 1925, het bakstenen pand met grote ramen is nog steeds als zodanig in gebruik.

7.5 Kerkelijke gebouwen

De oorspronkelijke katholieke kerk van Hooge Mierde stond eenzaam op de akkers en was na 1648 verlaten waardoor het gebouw in verval raakte. Tot in de achttiende eeuw bezochten de katholieke bewoners van Hooge- en Lage Mierde een grenskapel op Arendonks grondgebied. In 1733 werd toestemming verleend tot het bouwen van een schuurkerk. Een huis in de toenmalige dorpskern (Kerkstraat, Smitsstraat) werd daarvoor gebruikt. Aan het begin van de negentiende eeuw kregen de katholieken hun oorspronkelijke kerk weer in handen. Van deze kerk verkeerde slechts de toren nog in redelijke staat, de rest was een ruïne. In 1820 werd begonnen met de nieuwbouw op de oude resten, het pand dat toen tot stand kwam heeft niet lang dienst gedaan. Aan het begin van de twintigste eeuw raakte het gebouw opnieuw in verval, bovendien was het te klein. De kerk werd, op de toren na, gesloopt waarna men in 1922 met de nieuwbouw startte naar een ontwerp van de architekt Bonsel. De huidige kerk St. Jan Evangelist, aan de Schoolstraat 9 heeft nog steeds de gotische Kempische toren, een vierkante toren met drie geledingen en overhoekse steunberen. Er is een hoekige, uitwendige traptoren. De rest van de kerk, koor en pseudo-basilicaal schip, dateren uit 1922.
De pastorie aan de Torendreef, een klein straatje dat recht naar de kerktoren leidt, is een tweelaags bakstenen huis onder leien zadeldak dat dateert uit ca. 1870.
In Lage Mierde is meer van de middeleeuwse gotische kerk bewaard gebleven. De St. Stephanus, Dorpsplein 1 is een kruiskerk met basilicaal schip. Toren en het voorste gedeelte van het schip dateren uit de vijftiende eeuw. Het schip heeft een middenbeuk met spitsboograampjes. De dwarsbeuk is negentiende eeuws, het koor is in 1912 vervangen, het ontwerp is van J. van Gils. In 1937 vond een restauratie van de toren plaats onder leiding van ir. J.van Buytenen. Een restauratie van het geheel gebeurde in 1983.
Op het kerkhof aan het Dorpsplein, vlak naast de kerk bevindt zich een oud grafkruis, uit 1623.
De pastorie, eveneens aan het Dorpsplein (26-27) is in 1903 gebouwd.
In de Kloosterstraat te Lage Mierde staat een kleine kapel als overblijfsel van het oorspronkelijk bejaardentehuis dat in 1982 vervangen is door een moderne en grotere uitvoering. Deze kapel dateert uit ca. 1895-1900.
De kerk van de Hulselse St. Clemens parochie, Huisakker 2, stamt uit 1889 en is in neo-stijl gebouwd nadat de oude kerk was afgebrand. Het ontwerp is van C. Franssen. Al in 1900 werd deze kerk vergroot door W.van Aalst. J. van der Valk voegde in 1937-'38 nieuwe zijbeuken toe.
De pastorie in de aangrenzende Wilibrordlaan 23 stamt uit ca. 1838. Het is een eenvoudig bakstenen pand met gepleisterde plint en kroonlijst. Het pand is omringd door een flinke tuin die van de straat gescheiden is door een smeedijzeren hek.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

In de gemeente zijn geen kastelen en buitenhuizen aangetroffen.

7.7 Infrastructurele en waterstaatkundige werken

In de gemeente zijn geen waterstaatkundige werken aangetroffen.

7.8 Militaire objecten

In de gemeente zijn geen militaire objecten aanwezig.

7.9 Groenelementen

Bij een aantal boerderijen is de traditionele beplanting bewaard gebleven. Vooral op Vloeieind zijn veel panden nog voorzien van een aantal lindebomen. Op andere plaatsen zoals op het Dorpsplein in Lage Mierde, zijn jonge leilinden ter ver-

vanging van de oorspronkelijke beplanting gezet.
Een enkel erf wordt nog door middel van een beukenhaag afgescheiden.

7.10 Artefacten
In de gemeente bevinden zich op de grens met België nog enkele gietijzeren grenspalen.
Een heiligenbeeld, op console onder baldakijn in neo-gotische vormgeving is tegen de gevel van het nieuwe bejaardentehuis aan de Kloosterstraat te Lage Mierde bevestigd. Het beeld is afkomstig van het oude bejaardentehuis.

Gemeente Hooge- en Lage Mierde, toestand in 1869. Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie Noord-Brabant naar officieële bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865. Schaal 1:50.000.

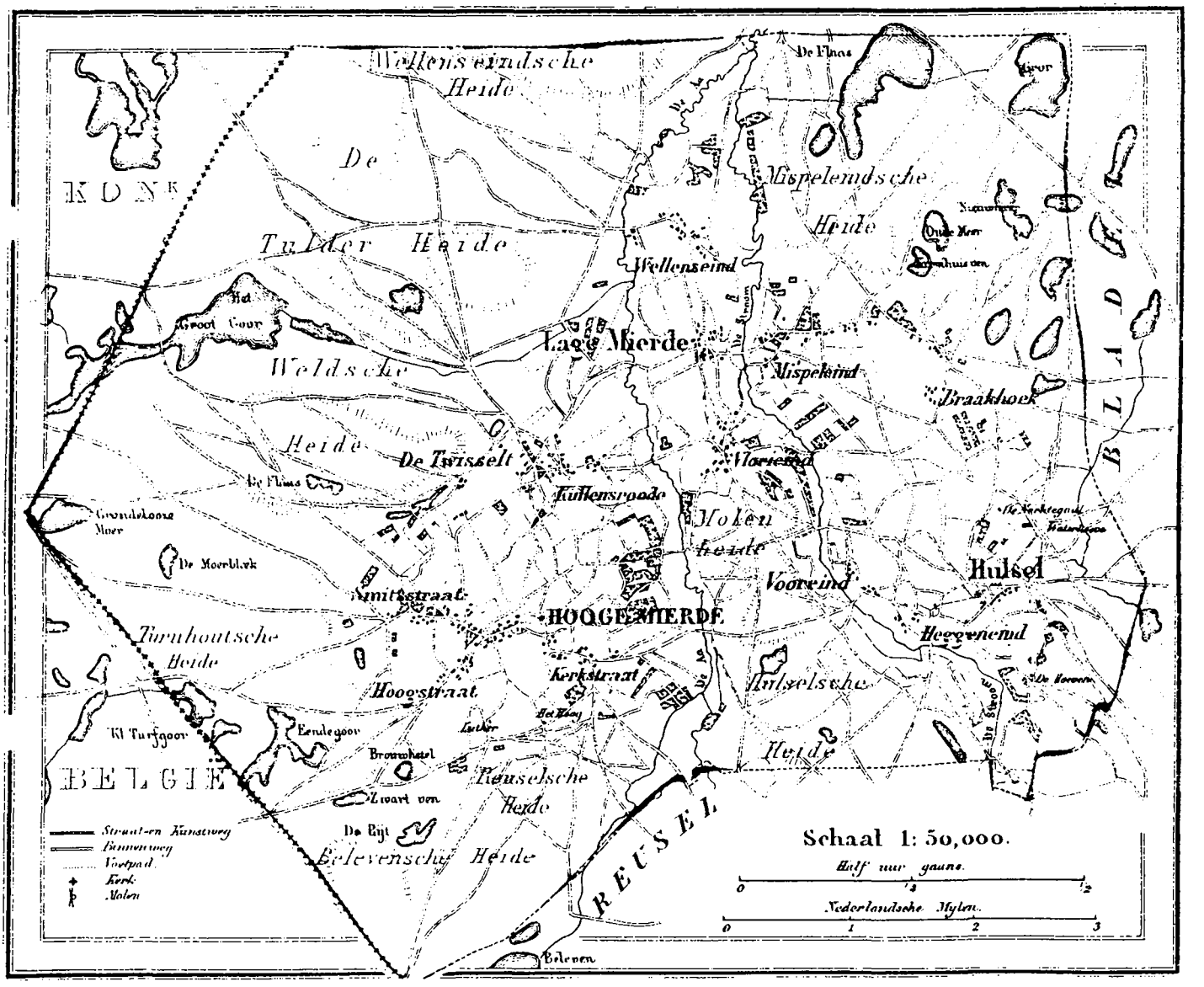

Gemeente Hooge- en Lage Mierde, toestand in ca. 1900. Uit: J. Kuyper, Historische atlas Noord-Brabant, Deventer 1989. Schaal 1:25.000(verkleind weergegeven).

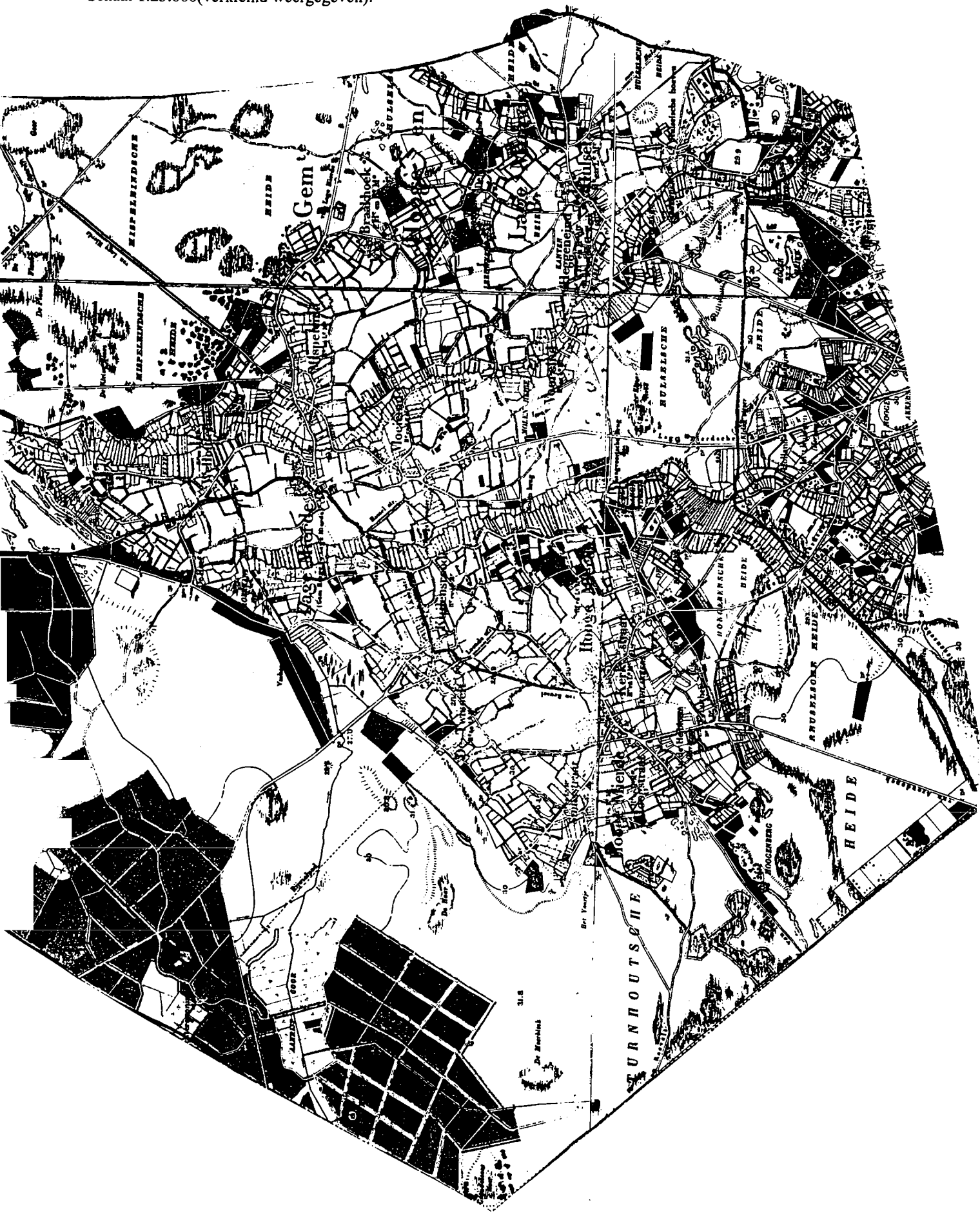

Gemeente Hooge- en Lage Mierde, huidige toestand. Uit: J. Kuyper, Grote topografische atlas van Noord-Brabant, deel 4 Zuid-Nederland, Groningen, 1987. Schaal 1:25.000.

8. Objectgegevens

Akkerstraat 1

Krukhuis Krukhuis
ca. 1920
Baksteen, tandlijst. Vernieuwde kozijnen. Stalraampjes met segmentbogen en roedenverdeling. Woongedeelte onder zadeldak, muldenpan. Bedrijfsgedeelte schilddak, riet met een dakvoet van Hollandsche pannen.
Historisch belang.
(Foto 1)

Averbodelaan

1
School School
ca. 1925
Baksteen, pilasters geblokt. Risaliet met topgevel, vlechtingen. Grote ramen, metalen kozijnen. Rondboogdeur. Zadeldak, vebeterde hollandse pan. Moderne aanbouw (XXB). Voetmuurtje om tuin, speelplaats.
Tuin, gras met lindebomen.
Cultuurhistorisch belang.
(Foto 2,3)

De Baan

5
Langgevelboerderij Langgevelboerderij
ca. 1915
Baksteen, gepleisterde plint en boogvelden. Aantal zesruitsramen. Getoogde deeldeur. Zadeldak, dakvoet aan achterkant, muldenpan. Kelder en opkamer.
Cultuurhistorisch belang.
(Foto 4)

Bernardusweg

1;3
Woonhuis Woonhuis
ca. 1850
Baksteen (handvorm) gepleisterde plint, smalle houten kroonlijst. Zesruitsramen met luiken. Vierruitsramen in zijgevel. Dakkapellen met dakschild. Zadeldak, hollandse pan.
Jonge leilinden.
Cultuurhistorisch belang.
(Foto 5,6)